

Waldemar Chrostowski

---

10 lat Komisji Episkopatu Polski do Dialogu z Judaizmem : próba bilansu

---

Collectanea Theologica 67/2, 27-52

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WALDEMAR CHROSTOWSKI, WARSZAWA

10 LAT KOMISJI EPISKOPATU POLSKI DO DIALOGU Z JUDAIZMEM – PRÓBA BILANSU

Utworzenie na początku maja 1986 r. Podkomisji Episkopatu Polski do Dialogu z Judaizmem, podniesionej jesienią następnego roku do rangi Komisji, nastąpiło ponad dwadzieścia lat po II Soborze Watykańskim (1962 – 1965). Nie ma w tym nic dziwnego, jeśli się zważy na specyfikę i skutki uwarunkowań, w jakich w okresie trwania Soboru i przez kolejne dziesięciolecia działał Kościół katolicki w naszym kraju¹. Lata tzw. realnego socjalizmu, napięcia społeczno-polityczne w końcu lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych, powstanie i dramat „Solidarności”, wprowadzenie 13 grudnia 1981 r. stanu wojennego oraz trudny okres, jaki po nim nastąpił – to wszystko nie sprzyjało wdrażaniu nauczania Vaticanum II o Żydach i religii żydowskiej wyłożonego w deklaracji „Nostra aetate”. Nie bez znaczenia były uwarunkowania wewnątrzkościelne, które można sprowadzić do jednego wspólnego mianownika, to znaczy braku tradycji dialogu międzyreligijnego. Wprawdzie w okresie posoborowym odnotowano duże osiągnięcia, zwłaszcza w praktyce, w dziedzinie ekumenizmu wewnątrzchrześcijańskiego, ale co się tyczy dialogu z Żydami i judaizmem dawał o sobie znać fakt, że liczba religijnych Żydów po II wojnie światowej w Polsce coraz bardziej malała. Większość tych, którzy pozostali po kilku kolejnych falach emigracji, tak czy inaczej uwikłała się w system polityczny, stroniąc od religii i ukrywając bądź ignorując swoją żydowską tożsamość.

¹ W. Chrostowski, *Stan i perspektywy dialogu katolicko-żydowskiego w Polsce*, Przegląd Powszechny 7-8/1990, s. 95-115; H. Muszyński, *Uwarunkowania, stan, trudności, zadania i perspektywy dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce*, Studia Gnesnensia, t. X. Prymasowskie Wydawnictwo Gaudentinum, Gniezno 1995, s. 23-34; S. Gądcki, *Relacje między polskimi Żydami a Polakami – historia i perspektywy*, tamże, s. 35-48; W. Chrostowski, *Kościół katolicki w Polsce a dialog chrześcijańsko-żydowski*, Maqom 1/1996, s. 11-18.

Widoczne zmiany nastąpiły dopiero po 1989 r., co ma związek nie tylko z przeobrażeniami społeczno-politycznymi, lecz i z zaistnieniem oraz rozwojem dialogu Kościoła z Żydami i judaizmem. To właśnie Kościół katolicki przywrócił w naszym kraju słowo „Żyd”, które wojnie prawie wyszło z normalnego użycia, tam natomiast gdzie było używane, traktowano je ze wstydem albo jako przezwisko. Paradoks polega i na tym, że dzięki rozpoczętemu przez Kościół dialogowi religijnemu, wielu Żydów polskich uświadomiło sobie własne korzenie i powróciło do religijnej tradycji przodków.

Podkomisja Episkopatu do Dialogu z Judaizmem (1986 – 1987)

Pierwsze dostrzegalne zmiany na korzyść w zakresie nastawienia wobec Żydów i judaizmu nastąpiły pod koniec lat siedemdziesiątych, wraz z początkiem pontyfikatu Jana Pawła II. Podczas pierwszej pielgrzymki do Ojczyzny Ojciec Święty odwiedził były obóz zagłady w Oświęcimiu oraz sprawował uroczystą mszę świętą na terenie KL Birkenau. Wygłoszona wtedy homilia zawierała fragment rozpoczynający się słowami: „Przychodzę więc i klękam na tej Golgocie naszych czasów, na tych mogiłach w ogromnej mierze bezimiennych, jak gigantyczny Grób Nieznanego Żołnierza”². Papiaska pielgrzymka przyniosła również i ten bezpośredni skutek, w owym czasie dobrze prognozujący zbliżeniu z Żydami, iż – zgodnie z życzeniem Ojca Świętego – w pobliżu byłego obozu zagłady KL Auschwitz utworzono miejsce trwałej modlitwy i ekspiacji za popełnione tam zbrodnie i grzechy. Ten trud podjęły siostry karmelitanki, przejmując po długich staraniach opuszczony budynek tzw. Starego Teatru, znajdujący się na zewnątrz murów obozowych i urządziły w nim klasztor. Wydawało się, że rzeczywistość modlitwy będzie skutecznie służyła obustronnej głębokiej zmianie nastawienia oraz wzajemnemu pojednaniu katolików i Żydów. Stało się jednak inaczej, co przesądziło o biegunowości narodzin i rozwoju dialogu w naszym kraju³.

² Jej tekst zob. m.in. w: W. Chrostowski – R. Rubinkiewicz (opr. i red.), *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II* (1965-1989), Kościół a Żydzi i judaizm 1, Warszawa 1990, s. 99.

³ W. Chrostowski, *O Karmelu bez emocji*, Tygodnik Solidarność nr 18 z dn. 29.09.1989, s. 3,10; tenże, *Spór wokół klasztoru w Oświęcimiu*, Znak 4-5/1990, s. 123-143; S. Musiał, *Czy siostry karmelitanki mogą modlić się w Oświęcimiu?*

Dalsze lata pontyfikatu przyniosły nowe papieskie wystąpienia i inicjatywy, czemu towarzyszył – mimo skomplikowanej sytuacji w Polsce – wyraźny wzrost zainteresowania Polaków problematyką żydowską i judaistyczną. Łączyły się z tym pierwsze – mniej i bardziej udane próby przeszczepiania rozwijanych na Zachodzie idei dialogu. Decydującym wydarzeniem, które przesądziło o sprzyjającym dialogowi klimacie duchowym, była wizyta Jana Pawła II w dniu 13 kwietnia 1986 r. w rzymskiej Synagodze Większej. Papieskie przemówienie zostało w Polsce szeroko rozpowszechnione i doczekało się licznych komentarzy. Zwracano uwagę zwłaszcza na fragment, w którym Ojciec Święty eksponuje silne więzi łączące Kościół z judaizmem. „Religia żydowska – stwierdził Papież – nie jest dla naszej religii rzeczywistością zewnętrzną, lecz czymś wewnętrznym. Stosunek do niej jest inny aniżeli do jakiegokolwiek innej religii. Jesteście naszymi umiłowanymi braćmi i – można powiedzieć – naszymi starszymi braćmi”. Te słowa, wielokrotnie przytaczane i objaśniane, zostały odczytane jako zobowiązanie do przemyślenia i realizowania powinności dialogu.

Na 213 Konferencji Plenarnej Episkopatu, która obradowała w dniach 2 i 3 maja 1986 r. w Częstochowie, powołano Podkomisję do Spraw Dialogu z Judaizmem, podporządkowaną Komisji Episkopatu do Spraw Ekumenizmu. Jej kierownictwo objął bp Henryk Muszyński, dziekan Wydziału Teologicznego Akademii Teologii Katolickiej i biskup pomocniczy diecezji chełmińskiej. Podkomisja powstała jako owoc realizacji zaleceń II Soboru Watykańskiego, wśród których znalazło się i to, aby na szczeblach poszczególnych

---

Collectanea Theologica 60(1990)3, s. 91-106; W. Chrostowski, *Dialog u bram Oświęcimia*, Życie Warszawy nr 262 z dn. 7.11.1991, s. 3; tenże, *Kalendarium konfliktu wokół Karmelu w Oświęcimiu*, Życie Warszawy nr 292 z dn. 13.12.1991, s. 10; tenże, *Auschwitz: wrażliwość polska – wrażliwość żydowska*, Przegląd Powszechny 4/1994, s. 24-37; teksty obcojęzyczne zob. m.in.: W. Chrostowski, *Controversy around the Auschwitz Convent* [W:] W. de Jonge (ed.), *Living in Truth. Catholics in Eastern Europe. Report of the Pax Christi International Congress Hilversum, Oct. 31 – Nov. 4, 1989*, Pax Christi Netherlands, Den Haag 1989, s. 51-62 = *Christian Jewish Relations*, Vol. 22: 1989 No. 3-4, s. 21-36; *Der Streit um das Kloster in Auschwitz. Eine Chronologie der Ereignissen 1984-1990*, [W:] *Auschwitz im Verstaendnis der Opfer, Das Gedaechnis der Toten aus juedischer und aus polnischer Sicht, Eine Dokumentation*, Pax-Christi-Bewegung, Deutsche Sektion, Probleme des Friedens 1991, Nr 3-4, s. 71-79; por. też syntezę sporu, której dokonał P. Raina, *Spór o klasztor sióstr karmelitanek w Oświęcimiu*. Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, Olsztyn 1991, ss. 132.

krajowych Episkopatów powołać do życia specjalne komórki do dialogu z Żydami i judaizmem. Przyporządkowanie nowo powołanego gremium istniejącej od dawna i prężnej Komisji do Spraw Ekumenizmu było jak najbardziej uzasadnione i odzwierciedlało ściśle związki między dialogiem z Żydami i judaizmem a posoborową samoświadomością Kościoła. Utworzenie Podkomisji, mającej odpowiedniki w strukturze innych Episkopatów, zostało przyjęte z życzliwym zainteresowaniem. Nie bez znaczenia było to, że od kilkunastu lat istniała watykańska Komisja do Stosunków Religijnych z Judaizmem, zaś w Polsce dawał się wyraźnie odczuć szacunek wobec wszystkiego, co łączyło się z działalnością Jana Pawła II i Stolicy Apostolskiej.

Zadania Podkomisji miały od początku jej istnienia ściśle ze sobą połączone ukierunkowanie zewnątrz- i wewnątrzkościelne. To pierwsze, w którym chodzi przede wszystkim o kontakty z wyznawcami religii żydowskiej i pozostałymi Żydami – chociaż ze zrozumiałych względów oczywiste – natrafiało na ogromne trudności praktyczne, ponieważ brakowało partnerów dialogu. Sprawiała to zarówno niewielka liczba Żydów w Polsce, jak i niechęć tych, którzy mogliby odpowiedzieć na ofertę dialogu do nawiązywania z Kościołem i chrześcijanami debat i rozmów o profilu religijnym i teologicznym. Trzeba więc było nawiązać kontakty z Żydami z zagranicy, lecz większość z nich też nie przejawiała entuzjazmu wobec oferty dialogu religijnego, woląc raczej zagadnienia historyczne i społeczne. To uwarunkowanie rzutuje w gruncie rzeczy na dialog katolicko-żydowski na całym świecie. Co się tyczy wewnątrzkościelnego ukierunkowania prac Podkomisji trzeba podkreślić, że chodziło o przebudowę katolickiego nastawienia wobec Żydów i judaizmu oraz upowszechnienie odnośnych dokumentów Kościoła, połączone z troską o wdrażanie zawartego w nich nauczania i wskazówek.

Na okoliczności utworzenia i początku działalności Podkomisji kładło się cieniem narastanie kontrowersji wokół klasztoru karmelitanek w Oświęcimiu. Już 13 maja 1986 r., czyli wkrótce po decyzji biskupów o powołaniu Podkomisji, odbyło się pierwsze posiedzenie nowo utworzonego gremium. W lipcu dwaj członkowie, red. Jerzy Turowicz i ks. Stanisław Musiał SJ, udali się do Genewy, podejmując rozmowy z delegacją złożoną z przedstawicieli strony żydowskiej i katolickiej rekrutujących się głównie z Francji i Belgii. Pół roku później, 22 lutego 1987 r., uczestnicy polscy podpisali zobowiązanie

do likwidacji klasztoru w budynku Starego Teatru i przeniesienia siostr karmelitanek w inne miejsce. W wydanej wtedy wspólnej deklaracji znalazł się projekt utworzenia poza obszarem obozu w Oświęcimiu specjalnego ośrodka. Jej sygnatariusze napisali: „modlitwa siostr karmelitanek znajdzie w tym nowym kontekście swoje miejsce i (...) będzie to świadczyć o uwzględnieniu uczuć słusznie wyrażonych przez delegację żydowską”. Termin realizacji całego przedsięwzięcia ustalono na dwa lata. Nie ma dokumentacji, z której wynikałoby, czy i na ile wyjazd ks. S. Musiała i red. J. Turowicza oraz podjęte przez nich zobowiązanie były wcześniej przedmiotem dyskusji i ustaleń w ramach Podkomisji. Jest faktem, że w następnych latach Podkomisja i Komisja nigdy nie były przedstawiane ani traktowane jako podmiot zobowiązań genewskich, mimo że problematyka sporu wracała na wszystkich posiedzeniach, jakie odbyły się do jesieni 1993 roku. Chyba nikt w Polsce – łącznie z sygnatariuszami bezprecedensowych zobowiązań – nie zdawał sobie sprawy z konsekwencji tego, co one oznaczają i jak zostaną w Polsce przyjęte. Nie podjęto zresztą wtedy żadnych widocznych kroków, które by zmierzały do ich realizacji.

Utworzenie Podkomisji miało znaczenie ogromne. Zakończyło „okres przeddialogowy”, który można scharakteryzować podwójnie. Po pierwsze, był to czas sporadycznych i prywatnych kontaktów i inicjatyw, które znalazły wyraz w publikacjach i spotkaniach, podejmowanych głównie w krakowskim środowisku „Tygodnika Powszechnego” i „Znaku” oraz warszawskim środowisku „Więzi”. Stanowiły one okazję do poznawania argumentów i wrażliwości żydowskiej, ale ich słabą stroną był brak wzajemności, czyli uzmysławiania Żydom wrażliwości polskiej i katolickiej. Wraz z powołaniem Podkomisji dialog nabrał wymiaru instytucjonalnego i oficjalnego. Przestał być zajęciem mniej czy bardziej prywatnym bądź środowiskowym, rozwijanym najczęściej po linii emocji i intuicji, a stał się zobowiązaniem, w którego urzeczywistnienie włączył się Episkopat Polski.

Animatorem prac Podkomisji był bp Henryk Muszyński. W późniejszym okresie często wspominał, że stało się tak w znacznej mierze na skutek wpływu, jaki wywarł na nim Józef Lichten⁴. Kontakty, nawiązane pod koniec życia tego wybitnego żydowskiego

⁴ Por. *U początków dialogu. Rozmowa z ks. abp. Henrykiem Muszyńskim, metropolitą gnieźnieńskim*, Maqom 1/1996, s. 9-13 (rozm. E. Józwiak i A. Kuśmirek).

rzecznika dialogu i pojednania z Kościołem, zaowocowały bezcennym doświadczeniem wspólnej modlitwy. To właśnie bp Muszyński doprowadził do nieprzewidzianego w oficjalnym programie trzeciej pielgrzymki do Ojczyzny spotkania Jana Pawła II z przedstawicielami społeczności żydowskiej, które doszło do skutku 14 czerwca 1987 r. w rezydencji Prymasa Polski. W niewy ogłoszonym – z braku czasu – przemówieniu bp H. Muszyńskiego czytamy: „Jestem głęboko przekonany, że to spotkanie widzialnej Głowy Kościoła katolickiego, w obecności księdza kardynała Prymasa Polski i kardynała Metropolity krakowskiego, z tak reprezentatywnymi przedstawicielami Żydów z całej Polski, przyczyni się do pogłębienia wzajemnych kontaktów, ożywienia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w duchu *Nostra aetate*, a także do uwierzytelnienia obopólnego świadectwa wiary dłużnego samemu Bogu, którego wspólnie wyznajemy naszym Ojcem, a który dla nas chrześcijan jest także Bogiem Pana naszego Jezusa Chrystusa”. W imieniu Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego w Polsce przemówił Szymon Datner. Powiedział m.in.: „Żydowska społeczność religijna w Polsce jest dumna, szczęśliwa i wdzięczna za wyróżnienie, jakie ją spotkało w postaci zaproszenia jej przedstawicieli na dzisiejsze uroczyste spotkanie i przyjęcie ich przez Waszą Świątobliwość. Nie przesadzimy, nadając temu wydarzeniu wymiar historyczny. To dwie najstarsze religie monoteistyczne przemawiają do świata językiem służby Bożej, miłości Bożej, wieczystego między ludami pokoju”. W głęboko osobistym przemówieniu Ojca Świętego pojawił się wątek „głosu przestrogi”, jakim dla całej ludzkości powinno się stać cierpienie i wyniszczenie narodu żydowskiego. „W imię wasze podnosi ten głos przestrogi również Papież. A Papież z Polski ma do tego stosunek szczególny, ponieważ razem z wami jakoś przeżył to wszystko tu, na tej ziemi”⁵. To wydarzenie przesądziło o zaistnieniu problematyki Holocaustu w świadomości katolików polskich. Pokazało, że chodzi zarówno o ożywienie świadomości historycznej, jak i podjęcie gruntownej refleksji teologicznej. Bez nich nie sposób wyobrazić sobie dialogu współczesnego Kościoła z Żydami i judaizmem.

---

⁵ Pełny tekst przemówienia Jana Pawła II do przedstawicieli Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego w Polsce zob. m.in. w: *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła*, s. 198-199.

Pierwsze lata działalności Komisji Episkopatu do Dialogu z Judaizmem: 1987 – 1988

Spotkanie Jana Pawła II z przedstawicielami społeczności żydowskiej w rezydencji Prymasa Polski stanowiło jedno z najważniejszych wydarzeń trzeciej pielgrzymki, a zarazem wydatnie wpłynęło na ożywienie woli dialogu. Jego rezultatem stała się też zmiana statusu Podkomisji i jej usamodzielnienie. Nastąpiło to w kilka miesięcy po pielgrzymce. Jesienią 1987 r. Podkomisja została podniesiona do rangi Komisji Episkopatu Polski do Dialogu z Judaizmem. Na jej czele pozostał bp Henryk Muszyński, od 1988r. biskup włocławski.

W okresie, który nastąpił po pielgrzymce Jana Pawła II, widać nasilenie osobistych kontaktów przewodniczącego Komisji z przedstawicielami strony żydowskiej. Biskup Muszyński odbył ważne podróże, m.in. do Montrealu, Chicago i Paryża, nawiązując rozmowy i przedstawiając polskie uwarunkowania dialogu chrześcijańsko-żydowskiego. Jednocześnie trwało kompletowanie składu Komisji, której członkowie otrzymywali zatwierdzenia przez Konferencję Episkopatu. Stan faktyczny wyglądał tak, że większość osób zaproszonych przez bp. Muszyńskiego brała najpierw udział w posiedzeniach, a następnie otrzymywała formalne zatwierdzenie Episkopatu. W 1988 r. w posiedzeniach Komisji uczestniczyli księża: Waldemar Chrostowski, Michał Czajkowski, Stanisław Kur, Stanisław Musiał, Ryszard Rubinkiewicz, Andrzej Zuberbier oraz red. Jerzy Turowicz i prof. Anna Świderkówna. Wkrótce dołączyli do nich: bp pomocniczy płocki Andrzej Suski, który na posiedzeniu w dniu 25 kwietnia 1989 r. objął funkcję wiceprzewodniczącego, oraz księża: Marian Gołębiwski, Bolesław Kumor i Stanisław Pisarek, a także red. Krzysztof Śliwiński. Na tym samym posiedzeniu dokonano wyboru sekretarza komisji, którym został ks. Stanisław Musiał SJ.

Niezwykle ważnym dokonaniem, w czym decydującą rolę odegrał bp Henryk Muszyński, była współorganizacja i udział członków Komisji w odbywającym się w dniach od 24 do 27 kwietnia 1988 r. kolokwium teologicznym „Żydzi i chrześcijanie w dialogu”, jakie miało miejsce w Krakowie i Tyńcu⁶. Była to pierwsza tego

---

⁶ Szerzej zob. W. Chrostowski, *Międzynarodowe Kolokwium Teologiczne w Krakowie-Tyńcu* [w:] W. Chrostowski (opr. i red.), *Żydzi i chrześcijanie w dialogu. Materiały z Międzynarodowego Kolokwium Teologicznego w Krakowie Tyńcu, 24-27 IV 1988*, Kościół a Żydzi i judaizm 3, Warszawa 1992, s. 16-38.

rodzaju, a więc pionierska, inicjatywa w naszym kraju. Spotkanie otworzył kard. Franciszek Macharski, metropolita krakowski, stwierdzając, że Kościół katolicki angażuje się w dialog nie z judaizmem historycznym, tym sprzed dwóch tysięcy lat, kiedy żył i nauczał Jezus Chrystus, lecz „z żyjącym judaizmem, którego Bóg nie wydziedziczył z błogosławieństw Przymierza”. W kolokwium wzięło udział ponad 70 osób, przybyłych z Izraela, byłej NRD, Polski, Szwajcarii, USA i Watykanu. Większość żydowskich uczestników z zagranicy gościła w Polsce po raz pierwszy. Co się tyczy strony polskiej, w kolokwium wzięli udział głównie katolicy oraz kilku polskich Żydów. Jedni i drudzy byli przygotowani raczej do dyskusji o stosunkach polsko-żydowskich niż chrześcijańsko-judaistycznych. Krakowsko-tynieckie kolokwium miało znaczenie przełomowe, bo usankcjonowało teologiczną reorientacją Kościoła katolickiego w Polsce wobec Żydów i judaizmu. Ostatnim punktem programu była wspólna pielgrzymka do byłego KL Auschwitz-Birkenau i modlitwa. Ponieważ współorganizatorem spotkania była Liga Przeciw Zniesławianiu Synów Przymierza (Anti-Defamation League of Bnai Brith), zarówno przebieg jak i rezultaty spotkania zostały rozpropagowane w USA i Europie Zachodniej.

Każde posiedzenie Komisji poprzedzało sprawozdanie przewodniczącego i relacje pozostałych członków z działalności na rzecz dialogu. Jak na początkowy okres, były to naprawdę liczne i ważne inicjatywy i kontakty, o których opowiadano z entuzjazmem i nadziejami. Na odbytych w 1988 r. posiedzeniach Komisji dominowały dwa tematy. Sprawą o pierwszorzędym znaczeniu była decyzja o przygotowaniu do druku i wydaniu w języku polskim całości posoborowych dokumentów Kościoła i nauczania Jana Pawła II o Żydach i judaizmie. Temat drugi to pomysł dokumentu Konferencji Episkopatu Polski określającego stosunek wobec Żydów. Podkreślano, że zważywszy na specyficzne miejsce Polski w świadomości żydowskiej, wyznaczone przez Szoah, w projektowanym dokumencie obok perspektywy teologicznej nie może zabraknąć perspektywy historycznej. Prace nad dokumentem posuwały się szybko, zaś debaty miały konstruktywny przebieg i charakter. Pod koniec 1988 r. zarówno podczas posiedzeń jak i w kularowych rozmowach członków Komisji coraz częściej pojawiała się sprawa klasztoru sióstr karmelitanek. Obaj sygnatariusze zobowiązań genewskich przedstawiali ją jednak jako kwestię „lokalną”, możliwą i konieczną do

rozwiązania na szczeblu Archidiecezji Krakowskiej, na której terenie znajdował się w owym czasie były obóz zagłady Auschwitz-Birkenau. Z tego względu Komisja nie zajmowała się tą problematyką.

Apogeum sporu o Karmel: 1989 – 1990

Gruntowne zmiany w pracach Komisji nastąpiły z początkiem 1989 roku. 22 lutego upłynął przyjęty w zobowiązaniach genewskich dwuletni termin przeniesienia siostr karmelitanek z budynku Starego Teatru w inne miejsce. Na kilka tygodni przedtem zaczęły się nasilać żądania strony żydowskiej domagające się bezwzględnego dotrzymania wyznaczonego terminu. Z głosów napływających z zagranicy wynikało, że Żydzi nie traktują sprawy jako „lokalnej”, ale postrzegają ją jako ogólnopolską a nawet ogólnokościelną. Poinformowano m.in. o groźbie zerwania wszystkich stosunków światowej społeczności żydowskiej z Watykanem. Spór o Karmel, którego szczegóły dopiero teraz zaczęła poznawać polska opinia publiczna, przez ponad dwa lata zdominował działalność Komisji. Na szczęście nie był jej jedynym przedmiotem.

W 1989 r. odbyły się cztery posiedzenia (26 stycznia, 25 kwietnia, 6 czerwca i 6 września), podczas których za każdym razem wracała sprawa Karmelu. Wśród członków Komisji zaznaczyła się wyraźna polaryzacja. Obaj sygnatariusze zobowiązań genewskich, ks. S. Musiał i red. J. Turowicz, trwali w przekonaniu, że zobowiązania muszą być bezwarunkowo dotrzymane. Pojawiły się jednak głosy podające w wątpliwość zarówno ich zasadność jak i tryb, oraz zwracające uwagę, że podpisanie zobowiązań nie zostało poprzedzone rzeczowymi konsultacjami, zaś po powrocie z Genewy nie podjęto niezbędnych kroków, aby sens bezprecedensowych ustępstw przedstawić siostrom karmelitankom i polskiej opinii publicznej. Sprawa Karmelu w zastraszającym tempie stawała się zarzewiem konfliktu, którego zasięgu i skutków nikt nie był w stanie przewidzieć. Podjęte zobowiązania stały się problemem nie tylko Kościoła w Polsce, lecz całego Kościoła katolickiego, a nawet – jak podkreślały środki masowego przekazu – probierzem jego wiarygodności.

W sytuacji, gdy groźba całkowitego zerwania dialogu stawała się coraz bardziej realna, Komisja – w czym zasadniczy udział miał jej przewodniczący – finalizowała nowatorskie przedsięwzięcie, jakim

było seminarium naukowe na temat dialogu organizowane dla polskich księży profesorów w Spertus College of Judaica w Chicago. Pomysł zyskał wprawdzie aprobatę kard. Franciszka Macharskiego, ale jego realizacja nie była łatwa. Każda diecezja mogła zaproponować jednego wykładowcę, który w przyszłości mógłby być promotorem dialogu z Żydami i judaizmem. Większość biskupów odpowiedziała pozytywnie na tę inicjatywę. Ale rozeznanie delegowanych wykładowców w problematyce dialogowej było niewielkie. Koordynowanie przedsięwzięcia od strony praktycznej powierzono ks. W. Chrostowskiemu. Obydwa wiosenne posiedzenia Komisji, chociaż prawie w całości poświęcone sprawom Karmelu, zwłaszcza reakcjom na wystąpienia żydowskie za granicą, stanowiły przygotowanie do urzeczywistnienia seminarium naukowego. Brakowało czasu na omawianie szczegółów wyjazdu. W tych warunkach ks. W. Chrostowski podał pomysł zorganizowania dla wyjeżdżających sympozjum „Kościół a Żydzi i judaizm”. Spotkało się to z przychylnością Rady Wydziału Teologicznego Akademii Teologii Katolickiej i sympozjum odbyło się 5 i 6 czerwca 1989 r. w Warszawie⁷. Zapoczątkowało coroczne sympozja pod tym hasłem, organizowane do dzisiaj, których znaczenia i wpływu dla rozwoju dialogu nie sposób przecenić.

Seminarium naukowe dla 21 księży profesorów i jednego teologa świeckiego wyznania prawosławnego miało miejsce w terminie 29 VI – 18 VIII 1989 r., to znaczy podczas największego nasilenia konfliktu o Karmel oświęcimski. Program, którego dziekanem ze strony żydowskiej był rabin dr Byron L. Sherwin, a ze strony katolickiej ks. prof. John T. Pawlikowski OSM, sponsorowała archidiecezja chicagowska⁸. Wykłady przedstawiały głównie wieloaspektową problematykę teologii żydowskiej oraz wybrane zagadnienia z zakresu dialogu religijnego. Konflikt wokół Karmelu

⁷ W. Chrostowski, *Kościół a Żydzi i judaizm – Sprawozdanie z sympozjum w Akademii Teologii Katolickiej, 5-6 VI 1989*, Pismo Okólne Biura Prasowego Episkopatu Polski nr 25 z dn. 19-25.06.1989, s. 29-32; materiały z I Sympozjum Teologicznego „Kościół a Żydzi i judaizm” zostały opublikowane na łamach *Collectanea Theologica* 60(199)3, s. 5-106.

⁸ W. Chrostowski, *Seminarium naukowe w Spertus College of Judaica w Chicago*, [W:] W. Chrostowski (opr. i red.), *Dzieci jednego Boga. Praca zbiorowa uczestników seminarium naukowego w Spertus College of Judaica w Chicago (1989)*, *Kościół a Żydzi i judaizm* 2, Akademia Teologii Katolickiej, Warszawa 1991, s. 25-52. Tam również wyszczególnienie odnośnych publikacji innych uczestników tego seminarium.

przybrał dramatyczne rozmiary w połowie sierpnia, czyli pod koniec trwania seminarium, w związku z prowokacją rabina A. Weissa. W zaistniałej sytuacji, gdy w stosunkach katolicko-żydowskich zapanował całkowity impas, przewodniczący Komisji wydał oświadczenie przypominające zobowiązania genewskie oraz zachęcające do kontynuowania dialogu i wypracowania rozwiązania, które satysfakcjonowałyby obie strony. Te słowa przyniosły pewne uspokojenie i w znacznym stopniu przyczyniły się do przełamania impasu. Stało się bowiem jasne, że to od zwolenników dialogu będzie zależało, kto ma nadawać ton we wzajemnych stosunkach obydwu zwaśnionych wspólnot religijnych.

Na wrześniowym posiedzeniu Komisji sporo miejsca zajęło wypracowanie stanowiska wobec ataków części środowisk żydowskich na kardynała Józefa Glempa, Prymasa Polski, w związku z jego homilią wygłoszoną 26 sierpnia 1989 r. na Jasnej Górze. Sprawę komplikował fakt, że jeden z członków Komisji (K. Śliwiński) podzielił na łamach „Gazety Wyborczej” nieprzychylny Prymasowi punkt widzenia⁹. W tymże posiedzeniu wziął udział sekretarz Komisji do Stosunków Religijnych Episkopatu Francuskiego i sekretarz kard. J. M. Lustigera. Część członków Komisji podkreślała, że nie wolno dopuścić, aby kształt wzajemnym stosunkom nadawały osoby i środowiska o nastawieniu ekstremalnym. 24 września przewodniczący Komisji przekazał Polskiej Agencji Prasowej oświadczenie nawiązujące z jednej strony do pomyślnie rozwijającego się dialogu chrześcijan i wyznawców judaizmu, a z drugiej do narastających w USA napastliwych wypowiedzi skierowanych przeciw Kościołowi i Prymasowi Polski. Oświadczenie kończy apel: „nie pozwólmy, aby zostały zaprzepaszczone już osiągnięte rezultaty. Niech oblicze wzajemnych stosunków kształtują ci, którym naprawdę zależy na zbliżeniu i pojednaniu”.

W kontekście silnej konfrontacji, która mogła unicestwić znajdujący się w powijakach dialog, na posiedzeniach Komisji wracała myśl o jak najszybszym wydaniu materiałów kolokwium w Krakowie i Tyńcu, do czego zobowiązało się środowisko krakowskie z ks. S. Musiałem na czele, oraz nauczania Kościoła i Jana Pawła II o Żydach i judaizmie. Mogła to być jedyna rozsądna przeciwwaga dla wzrostu nastrojów antykatolickich po stronie żydowskiej i na-

⁹ K. Śliwiński, *Z kazania prymasa Glempa 26 sierpnia*, Gazeta Wyborcza nr 79/1989, s.1.

strojów antyżydowskich po stronie katolickiej. Po trzech z czterech odbytych w 1989 r. posiedzeniach Komisji wydano komunikaty, wzywające do umiaru i ocalenia dialogu. Nie podlega dyskusji, że właśnie w tym okresie Komisja zdawała najtrudniejszy i najbardziej odpowiedzialny egzamin. Jego istotą było osiągnięcie niezbędnej wiarygodności po obydwu stronach – katolickiej i żydowskiej. Z perspektywy kilku lat można powiedzieć, że ów egzamin wypadł pomyślnie. Właśnie Komisja przyczyniła się do ocalenia dialogu i podjęcia kilku długofalowych programów i inicjatyw o charakterze edukacyjnym.

Rok 1990 przyniósł dalsze nasilenie prac Komisji. Odbyło się pięć posiedzeń: 30 stycznia, 20 marca, 10 maja, 8 czerwca i 13 września. Na pierwszym dokonano szczegółowego podsumowania wydarzeń, w jakie obfitował poprzedni rok, zakończony – dzięki mediacji Komisji – spotkaniem 24 grudnia przedstawicieli American Jewish Committee (AJC) z Prymasem Polski. Kontynuowano także intensywną dyskusję nad projektem dokumentu Konferencji Episkopatu i nawiązywano do pilnej potrzeby publikacji o profilu dialogowym. W drugim posiedzeniu wziął udział rabin James Rudin i Salomon Chorin z AJC, którzy zapoznali się z polskimi uwarunkowaniami problematyki chrześcijańsko-żydowskiej. W tym okresie w ramach Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Izraelskiej zawiązała się Sekcja Dialogu Chrześcijańsko-Żydowskiego. Projekt dokumentu biskupów polskich był prawie gotowy do przedstawienia na Radzie Głównej Episkopatu, zaś jako termin jego ogłoszenia przewidziano 25. rocznicę deklaracji *Nostra aetate*, przypadającą 28 października 1990 roku. W trzecim posiedzeniu uczestniczył rabin Byron L. Sherwin, wiceprzewodniczący Spertus College of Judaica, który w lecie 1989 r. pełnił funkcję dziekana seminarium dla polskich księży profesorów i przybył pierwszy raz do Polski, aby wziąć udział w II Sympozjum Teologicznym „Kościół a Żydzi i judaizm”¹⁰. Rabinowi towarzyszył ks. prałat Józef Mytych, reprezentujący biskupa Alfreda L. Abramowicza, przy którego wydatnej pomocy seminarium naukowe doszło do skutku, oraz Michael Terry, bibliotekarz Spertus College. Podkreślano ogromne znaczenie seminarium dla przełama-

¹⁰ Materiały II Sympozjum Teologicznego „Kościół a Żydzi i judaizm”, które odbyło się w dniach 3 i 4 kwietnia 1990 r. w ATK, zamieszczono na łamach *Collectanea Theologica* 61(1991)3, s. 5-140; tekst wykładu rabina B.L. Sherwina, *Dialog katolicko-żydowski w Polsce*, tamże, s. 37-53.

nia impasu, jaki zaistniał w dialogu. W czwartym posiedzeniu uczestniczył nowy członek Komisji, a mianowicie ks. Jerzy Chmiel z Krakowa. Biskup H. Muszyński zdał sprawozdanie z pobytu w USA i spotkania m.in. z kard. J. O Connorem. Ciekawostką był projekt, za którym opowiadał się ks. S. Musiał i ks. A. Zuberbier, wystosowania listu przez rektora ATK do Stolicy Apostolskiej z apelem o dyplomatyczne uznanie państwa Izrael. Większość członków była mu jednak przeciwna, uznając to za sprawę polityczną a nie religijną. Odbyła się też długa dyskusja nad planowanym dokumentem Episkopatu. Na piątym posiedzeniu Komisji J. Turowicz zdał sprawozdanie z obrad Międzynarodowego Katolicko-Żydowskiego Komitetu Łączności, które w dniach od 3 do 6 września miały miejsce w Pradze¹¹. Z kolei ks. W. Chrostowski poinformował o powstaniu Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów, która półtora tygodnia wcześniej, również podczas spotkania w Pradze, została afiliowana do International Council of Christians and Jews (IC CJ)¹². W trakcie ostatniej plenarnej dyskusji nad dokumentem uznano, że powinien to być List Episkopatu do odczytania we wszystkich kościołach i kaplicach w Polsce.

Posiedzenia z lat 1989 – 1990 należą do najbardziej barwnych, spontanicznych i skutecznych w całym okresie istnienia i działalności Komisji. Niestety, nie doczekały się oficjalnych protokołów, aczkolwiek przewodniczący Komisji stale prosił o nie sekretarza. Przebieg i wyniki prac można odtworzyć wyłącznie na podstawie notatek czynionych przez poszczególnych członków, jeżeli takie były i się zachowały. Jesienią 1990 r. sekretarz Komisji, ks. S. Musiał, udał się do USA. Przemówienie, które wygłosił 24 października w Synagodze Postępowej „Tempel”, zostało w Polsce przyjęte z mieszanymi uczuciami¹³. Zwieńczeniem żmudnych wysiłków Komisji było ostateczne opracowanie dokumentu, który został wydany jako List Episkopatu Polski na 25. rocznicę *Nostra aetate* i 20 stycznia 1991 r. odczytany w kościołach i kaplicach na terenie całego kraju. W jego części historycznej, nawiązującej do Holocaustu,

¹¹ Jerzy Turowicz, *Katolicko-żydowskie spotkanie w Pradze*, Tygodnik Powszechny nr 40/1990, s. 2.

¹² W. Chrostowski, *Chrześcijanie i Żydzi w nowej Europie Wschodniej. Sprawozdanie ze spotkania Międzynarodowej Rady Chrześcijan i Żydów, Praga, 26-30.08.1990*, Przegląd Powszechny 1/1991, s. 54-72.

¹³ S. Musiał, *Prosimy was z całego serca o przebaczenie*, Tygodnik Powszechny nr 45/1990, s. 7.

znalazło się zdanie: „Szczególnie bolejemy nad tymi spośród katolików, którzy w jakikolwiek sposób przyczynili się do śmierci Żydów. Pozostaną oni na zawsze wyrzutem sumienia także w wymiarze społecznym. Choćby tylko jeden chrześcijanin mógł pomóc, a nie podał pomocnej ręki Żydowi w czasie zagrożenia lub przyczynił się do jego śmierci, każe to nam prosić nasze Siostry i Braci Żydów o przebaczenie”. Biskupi nadmienili, że odczuwają „jako niesprawiedliwe i głęboko krzywdzące postępowanie się przez wielu pojęciem tzw. antysemityzmu polskiego jako szczególnie groźnej formy tegoż antysemityzmu”. Natomiast w części teologicznej pojawiło się wskazanie, sformułowane w duchu nawiązującym do idei seminarium naukowego w Spertus Colleege of Judaica: „Ważne jest przy tym, byśmy uczyli się przeżywać i oceniać własne treści religijne Żydów i chrześcijan, tak jak je dzisiaj przeżywają sami Żydzi i chrześcijanie”. Ogłoszenie Listu można uznać za zakończenie trwającego dwa lata przesilenia w stosunkach katolicko-żydowskich. Nie sposób powiedzieć, jak potoczyłyby się sprawy gdyby w tym okresie zabrakło Komisji albo gdyby działała w zasadniczo inny sposób niż ten, który zaowocował wydaniem tego bezprecedensowego Listu.

Wdrażanie owoców dialogu: lata 1991 – 1993

W 1991 roku odbyły się dwa posiedzenia Komisji. Pierwsze miało miejsce 10 maja. Po sprawozdaniu przewodniczącego i pozostałych członków z działalności od ostatniego zebrania, nastąpiły uwagi odnośnie do percepcji Listu Episkopatu, zarówno ze strony katolickiej jak i żydowskiej. Z jednej i drugiej zaznaczyły się objawy uznania i poparcia, ale także niechęci i nieufności. Po stronie katolickiej ujawniły się zwłaszcza w reakcji J. Giertycha oraz piśmie sygnowanym przez Związek Ofiar Syjonistycznego Terroru. Drugie posiedzenie odbyło się pół roku później, 28 listopada. Sporo uwagi poświęcono różnym przejawom antypolskości w wystąpieniach niektórych przedstawicieli strony żydowskiej za Oceanem, skierowanych przeciw Kościołowi katolickiemu w Polsce i jego hierarchii. Chodziło między innymi o treść i nastroje wywołane radykalną uchwałą Światowego Kongresu Żydowskiego.

Między jednym a drugim posiedzeniem Komisji ukazała się książka *Żydzi i judaizm w dokumentach Kościoła i nauczaniu Jana Pawła II (1965 – 1989)*, wydana przez ATK, która zapoczątkowała

serię publikacji opatrzonych wspólnym tytułem „Kościół a Żydzi i judaizm”. Jej pontyfikalna edycja została wręczona Ojcu Świętemu 9 czerwca podczas drugiego spotkania z przedstawicielami strony żydowskiej. Jan Paweł II powiedział wtedy: „W ostatnim roku Kościół powszechny, w tym także Kościół katolicki w Polsce, obchodził uroczyste 25 rocznicę Deklaracji Soboru Watykańskiego II *Nostra aetate*, która znaczy zasadniczy przełom w stosunku chrześcijan do Żydów. Nauka Soboru została następnie rozwinięta w późniejszych dokumentach Stolicy Apostolskiej, jak *Wskazówki i sugestie w sprawie wprowadzania w życie Deklaracji soborowej Nostra aetate*, z 1974 r., oraz *Żydzi i judaizm w głoszeniu Słowa Bożego i katechezie Kościoła katolickiego*, z 1985 roku. Z zadowoleniem mogłem stwierdzić, że wszystkie te dokumenty Kościoła, a także całość nauczania papieskiego, zostały staraniem polskiego Episkopatu przetłumaczone i wydane także w języku polskim”. Wydanie dokumentów Kościoła i nauczania papieskiego w dziesięciu tysiącach egzemplarzy miało ogromny wpływ na upowszechnienie się teorii i praktyki dialogu międzyreligijnego. Wkrótce podjęto przygotowania do wydania drukiem tekstów napisanych przez uczestników seminarium naukowego w Chicago, co nastąpiło w 1991 r.¹⁴ Na jesiennym posiedzeniu Komisji zdecydowano, że wobec opóźniania się wydania przez środowisko krakowskie materiałów kolokwium tynieckiego z 1988 r., trzeba niezbędne materiały przekazać do Warszawy, gdzie istnieją większe szanse na ich opublikowanie. Kilka miesięcy potem obcojęzyczne teksty wystąpień z Tyńca zostały przez ks. Musiałę przekazane do Warszawy i książka wyszła drukiem w 1993 roku jako trzeci tom serii „Kościół a Żydzi i judaizm”¹⁵.

W kuluarach i rozmowach prywatnych wciąż wracała sprawa Karmelu. Od początku 1991 r. istniała specjalna Fundacja, której celem było finansowanie prac przy budowie Centrum Informacji, Spotkań, Dialogu, Modlitwy i Wychowania oraz nowego klasztoru sióstr karmelitanek. Wprawdzie od czasu do czasu odzywały się głosy zniecierpliwienia ze strony żydowskiej, były one jednak skutecznie hamowane i wyciszane. Prace budowlane w Oświęcimiu posuwały się naprzód i istniały realne szanse na ich zakończenie w bliskiej przyszłości. Istotnym zadaniem było zwłaszcza należyte informowanie wiernych Kościoła katolickiego w Polsce, a w szczególności

¹⁴ Zob. przypis 8.

¹⁵ Zob. przypis 6.

społeczeństwa oświęcimskiego, które czuło się zmarginalizowane i instrumentalizowane. Pojawił się projekt, aby do Oświęcimia udali się polscy sygnatariusze zobowiązań genewskich celem przedstawienia na miejscu racji i argumentów, jakie niegdyś legły u podstaw ich decyzji. Ale do tego nie doszło. W zamian w Oświęcimiu kilkakrotnie przebywał ks. W. Chrostowski, odbywając trudne lecz owocne spotkania z pracownikami Muzeum i wiernymi z Parafii św. Maksymiliana Kolbe.

W atmosferze napięcia i oczekiwania na rozwój sytuacji podejmowano wciąż nowe inicjatywy o profilu dialogowym. W dniach 16 i 17 lutego 1992 r. przebywała w Polsce ośmioosobowa delegacja Międzynarodowego Katolicko-Żydowskiego Komitetu Łączności, która zapoznała się z postęпами prac przy budowie nowego klasztoru i polskimi realiami dialogu¹⁶. Szczególne miejsce w kształtowaniu nowej świadomości przypadło kolejnym sympozjum teologicznym „Kościół a „Żydzi i judaizm”¹⁷. Były one nagłaśniane w środkach masowego przekazu, co wzmagало zainteresowanie problematyką dialogu, a zarazem pozwalało na pełniejsze ukazwanie wrażliwości żydowskiej. Kilku członków Komisji odbyło szereg spotkań w różnych miejscach kraju, zarówno na poziomie akademickim jak i szkolnym oraz parafialnym, tłumacząc i wyjaśniając naturę i problematykę dialogu. Ten nurt działalności potrzebuje wszechstronnej i szczegółowszej dokumentacji, której na razie brak. Nie sposób przecenić niezwykle intensywnych i pożytecznych podróży po Polsce, jakie w tych latach corocznie odbywał rabin Byron L. Sherwin. Duże znaczenie miała też obecność Polaków na kilku dorocznych konferencjach organizowanych przez Międzynarodową Radę Chrześcijan i Żydów.

W marcu 1992 roku bp H. Muszyński, dotychczasowy biskup włocławski, otrzymał nominację na arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego. Wkrótce w prace Komisji został włączony bp Stanisław Gądecki, nowo konsekrowany biskup pomocniczy archidiecezji

¹⁶ W. Chrostowski, *Delegacja Katolicko-Żydowskiego Komitetu Łączności w Warszawie*, Pismo Okólne Biura Prasowego Episkopatu Polski 10/1992, s. 14-16.

¹⁷ Hasło III Sympozjum Teologicznego „Kościół a Żydzi i judaizm” (11-12.IV.1991) brzmiało „Auschwitz – rzeczywistość, symbolika, teologia”; IV Sympozjum (11-12 V 1992) miało tytuł „Jezus – Pan i Brat”. Wszystkie materiały zamieszczono na łamach „Collectanea Theologica”; z kolei V Sympozjum Teologiczne (18-19 V 1993) miało jako temat „Nowy Testament a judaizm”.

gnieźnieńskiej. Dotychczasowy wiceprzewodniczący, bp Andrzej Suski, został biskupem ordynariuszem toruńskim i w związku z podjęciem nowych obowiązków zrezygnował ze swojej funkcji. Objął ją bp S. Gądecki, stając się jego następcą na stanowisku wiceprzewodniczącego Komisji.

W roku 1992 odbyły się trzy posiedzenia. Pierwsze miało miejsce 10 marca w Warszawie, na krótko przed przenosinami bp. Muszyńskiego do Gniezna. W programie znalazło się przedstawienie postępów prac budowlanych w Oświęcimiu i bieżącej problematyki dialogu. Drugie odbyło się 21 lipca, z okazji przyjazdu do Polski 27-osobowej delegacji Centrum Dialogu Chrześcijańsko-Żydowskiego w USA, która gościła w dniach od 19 do 24 lipca¹⁸. Stronie żydowskiej przewodniczył rabin James A. Rudin, a katolickiej abp Wiliam Keeler z Baltimore, wiceprzewodniczący Konferencji Episkopatu USA. Goście zostali poinformowani o pracach i osiągnięciach Komisji, o zasadniczych kierunkach dialogu w Polsce i planowanej działalności oświęcimskiego Centrum Informacji, Spotkań, Dialogu, Wychowania i Modlitwy. Ważnym punktem była dyskusja nad wypracowaniem programów edukacyjnych, polegających między innymi na wymianie wykładowców. Trzecie posiedzenie Komisji miało miejsce 29 grudnia w Gnieźnie. Pojawił się na nim nowy motyw, a mianowicie zbliżenie i pojednanie w trójkącie Żydzi – Polacy – Niemcy. W tym okresie w pracach Komisji przestał brać udział ks. S. Musiał, zaproszono więc od członkostwa dwie inne osoby – red. Jana Grosfelda i red. Stefana Wilkanowicza. Obaj wzięli udział w następnym posiedzeniu.

Świadomość potrzeby podjęcia trójstronnych rozmów polko-żydowsko-niemieckich nie pojawiła się od razu. Miała związek z dokonaniem w 1990 r. zjednoczeniem Niemiec i radykalną zmianą sytuacji Kościoła katolickiego w tym kraju, a także z koniecznością nowego ustawienia stosunków między obydwoma siostrzanymi Kościołami. Punktem wyjścia dla współpracy polsko-niemieckiej stało się spotkanie katolickich biskupów Polski i Niemiec w 1991 r. w Gnieźnie, a w następnym roku w Mainz. W trakcie tego drugiego spotkania abp Muszyński zwrócił uwagę, że chociaż zagłada Żydów została zaplanowana, przygotowana i zrealizowana przez niemieckich narodo-

¹⁸ G. Polak, *Pielgrzymka chrześcijan i Żydów z USA do Polski*, Gazeta Święteczna nr 174/1992, s. 4; t e n ż e, *Pielgrzymka wiary, pamięci, pojednania i nadziei*, Tygodnik Powszechny nr 32/1992, s. 2.

wych socjalistów, to jednak Polacy, a nie Niemcy, są zbiorowo oskarżani o odpowiedzialność za tę zbrodnię. Biskupi niemieccy wyznali, że nie wiedzieli o tym dodając, że istotnie potrzeba tutaj rzetelnej klarowności. W ten sposób pierwszy raz elementem składowym problemu pojednania polsko-żydowskiego uczyniono przyjęcie przez Niemców winy niesłusznie i krzywdząco przypisywanej Polakom.

Rok 1993 można uznać za przełomowy dla działalności Komisji, co miało związek z zakończeniem pracy budowlanych i przeniesieniem sióstr karmelitanek do nowego budynku. Komisja zebrała się dwukrotnie. Na posiedzeniu w dniu 10 marca był obecny ks. Marek Głownia, dyrektor oświęcimskiego Centrum, który omówił stan prac i przygotowań do przeprowadzki sióstr. Przedmiotem dyskusji, którą kierował S. Wilkanowicz, przewodniczący Rady Programowej Centrum, była podległość i statut nowego ośrodka. Propozycje były różne: wobec Konferencji Episkopatu, powołanie nowej Fundacji odpowiedzialnej za prowadzenie działalności, czy podległość wobec biskupa nowo utworzonej diecezji bielsko-żywieckiej. Podkreślano, że Centrum powinno mieć charakter i zasięg ogólnopolski. Biskup Stanisław Gądecki zapowiedział przyjazd niemieckiej Grupy Roboczej „Problems des Judentums”, odpowiednika Komisji Episkopatu Polski do Dialogu z Judaizmem, a także wyjazd członków polskiej Komisji do Niemiec. Roboczy tytuł kontaktów brzmiał: „Nasza przyszłość w nowej rzeczywistości Europy. Aspekty kościelnej communio w cieniu Szoah”. Stało się jasne, że perspektywa dialogów polsko-żydowskiego, niemiecko-żydowskiego i polsko-niemieckiego powinna zostać poszerzona i przekształcona w trójkąt polsko-żydowsko-niemiecki. W dniach od 23 do 25 marca na Uniwersytecie Katolickim we Fryburgu szwajcarskim odbyła się międzynarodowa konferencja na temat historii Żydów w Polsce, w której wziął udział m.in. bp S. Gądecki¹⁹. Wiosną przyjechał do Polski prof. Robert Cohn z Easton w Pensylwanii, delegowany przez AJC, podejmując w kilku seminariach duchownych wykłady na temat religii żydowskiej i problematyki dialogu. Oznaczało to zapoczątkowanie współpracy, w realizowaniu programów edukacyjnej, postanowionej w roku poprzednim.

Sporo uwagi podczas marcowego posiedzenia Komisji i w następującej po nim działalności jej poszczególnych członków po-

¹⁹ S. Wilkanowicz, *Fryburg i Oświęcim*, Tygodnik Powszechny 11/1993, s. 2.

święcono przygotowaniom do przypadających w kwietniu obchodów 50. rocznicy powstania w Getcie Warszawskim. Z tej okazji Komisja wydała oświadczenie, w którym czytamy m.in.: „Obchód rocznicy powstania w getcie nie może się ograniczyć wyłącznie do wspomnień z czasów zniewolenia i pogardy. Pamięć o ofierze tamtych ludzi powinna w nas zrodzić wolę walki z wszelkimi formami niesprawiedliwości, krzywdy, ksenofobii, wzajemnych uprzedzeń, stereotypów, niechęci, których wyrazem jest zarówno antysemityzm, jak i antypolonizm. Ofiary poniesione przez pokolenie powstańców powinny nam uświadomić, że przynależnym do jednej rodziny ludzkiej zamierzanej przez Boga, którego wspólnie wyznajemy naszym Ojcem”.

Kolejne posiedzenie Komisji odbyło się 13 października w Warszawie. Wzięli w nim udział przedstawiciele Grupy Roboczej „Problems des Judentums” przy Komitecie Centralnym Katolików Niemieckich. Podjęto decyzję o opracowaniu wspólnego dokumentu, który mógłby być przedłożony do zatwierdzenia przez obydwie Episkopaty i ogłoszony w kontekście obchodów półwiecza wyzwolenia KL Auschwitz-Birkenau. Przyjęto do wiadomości, że siostry karmelitanki przeniosły się do nowego budynku klasztornego. Ks. W. Chrostowski przypomniał, że w sąsiedztwie budynku Starego Teatru, który siostry opuściły, na tzw. Żwirowni, pozostał krzyż upamiętniający martyrologię Polaków rozstrzelanych tam przez Niemców. Przeciw jego obecności występują niektóre środowiska żydowskie co w bliższej lub dalszej przyszłości na pewno doprowadzi do nowych konfliktów. Zasugerował, że trzeba wyraźnie powiedzieć, że krzyż pozostanie, bo wymaga tego wrażliwość katolicka i polska. Redaktor Turowicz sugerował jednak, że krzyż powinien zostać usunięty albo wkomponowany w pomnik. Nie podjęto dalszej dyskusji na te tematy.

Dalszy postęp w dialogu: lata 1994 – 1996

Przełom 1993 i 1994 r. przyniósł zasadnicze zmiany w stosunkach między Kościołem katolickim a Żydami i judaizmem, podtykowane nawiązaniem stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a państwem Izrael na mocy porozumienia zawartego 30 grudnia 1993 roku²⁰. Wprawdzie wcześniej istniały i rozwijały się

²⁰ Zob. wywiad *Owoce dialogu*, Słowo Dziennik Katolicki nr 1/1994 z dn. 3.01.1995, s.1.4-5 (rozm. Stanisław Koczot) w: W. Chrostowski *Rozmowy o dialogu*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1996, s. 99-103.

faktyczne kontakty, brakowało jednak elementu *de iure*, który Żydzi i Izraelczycy uważali za kluczowy dla normalizacji i postępu w dialogu. Nowy stan rzeczy został przyjęty z ulgą, jako dobry prognostyk dla dialogu międzyreligijnego.

Z początkiem 1994 r. ks. Waldemar Chrostowski przebywał w Spertus Institute of Jewish Studies w Chicago, wykładając rozmaite aspekty problematyki dialogu katolicko-żydowskiego. Ten sam pobyt, trwający w dniach od 6 stycznia do 18 marca, został połączony z wykładami, podjętymi w ramach współpracy z American Jewish Committee, wygłoszonymi w Cincinnati, Filadelfii, Nowym Jorku i Bostonie²¹. Obydwie inicjatywy doszły do skutku na zasadzie wzajemności. Pierwsza stanowiła kontynuację współpracy, na mocy której rabin Byron L. Sherwin w latach 1990-1993 czterokrotnie przebywał w Polsce. Druga była odpowiedzią na wykłady, jakie w naszym kraju wygłosił prof. Robert Cohn.

W dniach od 9 do 13 marca w Centrum Informacji, Spotkań, Dialogu, Wychowania i Modlitwy w Oświęcimiu Komisja obradowała wspólnie z niemiecką Grupą Roboczą „Problemy Judaizmu” Komisji Ekumenicznej Konferencji Episkopatu Niemiec. Podjęto decyzję o wydaniu wspólnego oświadczenia na zbliżającą się 50 rocznicę wyzwolenia obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau. W tym samym czasie, 11 marca, na obradującej w Warszawie Konferencji Episkopatu wybrano nowe władze Komisji. Funkcję przewodniczącego objął – w miejsce abp. H. Muszyńskiego – bp Stanisław Gądecki, wiceprzewodniczącym został ks. Waldemar Chrostowski, natomiast sekretarzem red. Jan Grosfeld. W dniach 9 i 10 maja odbyło się kolejne sympozjum z cyklu „Kościół a Żydzi i judaizm”²², zaś członkowie Komisji, zwłaszcza związani z przynależnością do Polskiej Rady Chrześcijan i Żydów, uczestniczyli w przygotowaniach, a następnie w realizacji odbytej w dniach od 10 do 13 lipca w Warszawie Konferencji ICCJ pod hasłem „Żydowskie i chrześcijańskie tradycje wobec kwestii społeczeństwa idealnego”. Ważną stroną aktywności były kontakty z Komisją Koordynacyjną Organizacji Żydowskich w RP.

²¹ W. Chrostowski, *Z praktyki dialogu katolicko-judaistycznego i polsko-żydowskiego w USA*, *Collectanea Theologica* 65(1995)2, s. 111-127.

²² Temat VI Sympozjum Teologicznego (9-10 V 1994) brzmiał: „Żydzi i judaizm w Katechizmie Kościoła katolickiego”; materiały w: *Collectanea Theologica* 65(1995)2, s. 5-127.

Najważniejszym wydarzeniem 1994 roku było utworzenie 3 października przy Akademii Teologii Katolickiej Instytutu Dialogu Katolicko-Judaistycznego. Pomysł pojawił się znacznie wcześniej, brakowało jednak możliwości wprowadzenia go w życie. Dopiero decyzja Rady Wydziału Teologicznego i rektora ATK, a także aprobata ze strony Prymasa Polski przesądziły o zaistnieniu IDKJ. Wprawdzie sugerowano nazwę „Instytut Dialogu Katolicko-Żydowskiego”, ale wybrano tę pierwszą, aby silniej podkreślić i ukazać religijny wymiar dialogu i nie sugerować stawiania żydowskości wyżej niż judaizmu. Dyrektorem IDKJ został ks. Waldemar Chrostowski. Działalność placówki przebiega na dwóch uzupełniających się płaszczyznach: praca dydaktyczna i informacyjna oraz prowadzenie pracowni dokumentacji bibliograficznej dialogu katolicko-judaistycznego. Uroczystego otwarcia IDKJ dokonał 23 listopada kard. Józef Glemp. Wykład inauguracyjny, zatytułowany „Dlaczego dla chrześcijanina jest ważna żydowskość Jezusa?”, wygłosił bp Stanisław Gądecki. W maju 1996 r. ukazał się pierwszy numer półrocznika „Maqom”, wydawanego jako Biuletyn IDKJ. Rok później staraniem IDKJ została opracowana i wydana niezwykle potrzebna i pożyteczna *Bibliografia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce za lata 1945 – 1995*²³.

Wiele miejsca w pracach Komisji zajęła sprawa ożywienia kontaktów z Grupą Roboczą Konferencji Episkopatu Niemiec. W dniach 24 i 25 października przebywała na rozmowach w Berlinie delegacja polska pod kierownictwem bp. Stanisława Gądeckiego. Przedmiotem spotkania było wypracowywanie wspólnego dokumentu obydwu Episkopatów. Niecały miesiąc później, 21 i 22 listopada, nastąpiło w Gnieźnie kolejne spotkanie obydwu delegacji, a nazajutrz, 23 listopada, Komisja obradowała w Warszawie w pełnym składzie, przedstawiając wyniki ustaleń. Wydawało się, że wspólny dokument wkrótce ujrzy światło dzienne. Stało się jednak inaczej. Na posiedzeniu odbytym w dniu 21 grudnia Stanisław Gądecki poinformował, że wspólnego dokumentu nie będzie. Część biskupów polskich podniosła zastrzeżenia, że mógłby on być traktowany jako przejaw poczuwania się Polaków i Kościoła katolickiego w Polsce do wspólnej z Niemcami odpowiedzialności za Holocaust. Kilka dni potem nadeszła z Niemiec wiadomość, że Konferencja Episkopatu

²³ M. Mikołajczyk, *Bibliografia dialogu chrześcijańsko-żydowskiego w Polsce za lata 1945-1995*, Kościół a Żydzi i judaizm 6, ATK, Warszawa 1997.

Niemiec też nie zaaprobowała pomysłu wydania wspólnego dokumentu. W ostatniej dekadzie stycznia 1995 r. ukazały się więc dwie osobne wypowiedzi, których siła i znaczenie nie były tak duże²⁴. Opublikowanie dwóch równoległych dokumentów zbiegło się z uroczystymi obchodami półwiecza wyzwolenia KL Auschwitz. Staraniem Instytutu Dialogu Katolicko-Judaistycznego odbyło się 23 stycznia w Warszawie sympozjum „50 Rocznica Wyzwolenia KL Auschwitz-Birkenau” oraz msza św. w kościele św. Augustyna na Nowolipkach. Na sympozjum przybył kard. Józef Glemp, Prymas Polski, oraz rabin Menachem P. Joskowicz, Naczelny Rabin Polski. W obchodach 50. rocznicy wyzwolenia KL Auschwitz i w międzyreligijnej modlitwie na terenie byłego obozu koncentracyjnego, jakie odbyły się 26 stycznia, wziął udział bp S. Gądecki.

W marcu, w ramach współpracy z AJC, przebywał w Polsce prof. Michael A. Signer, z Uniwersytetu Notre Dame w stanie Indiana, wygłaszając wykłady w kilku akademickich ośrodkach kraju. 19 kwietnia do udziału w obchodach zorganizowanych w 52 rocznicę Powstania w Getcie Warszawskim Komitet Koordynacyjny Organizacji Żydowskich w RP zaprosił ks. W. Chrostowskiego, który na uroczystej akademii w gmachu Teatru Żydowskiego wygłosił referat „Powstanie w getcie warszawskim w oczach katolika”. Kilka tygodni później, w maju, kolejny raz gościł w naszym kraju rabin Byron L. Sherwin, uczestnicząc w VII Sympozjum Teologicznym z cyklu „Kościół a Żydzi i judaizm” oraz w promocji polskiego wydania książki zawierającej teksty jego wystąpień, prelekcji i konferencji wygłoszonych w różnych ośrodkach w latach 1990-1994²⁵. Po kilkunastodniowym pobycie rabin Sherwin udał się – z ks. W. Chrostowskim – do Rzymu, gdzie w dniach od 12 do 19 maja wygłosił kilka wykładów, m.in. w Papieskim Instytucie Polskim.

Nie zabrakło problemów. Pojawiły się one w związku z wystąpieniem w dniu 11 czerwca ks. prałata Henryka Jankowskiego,

²⁴ Zob. wywiad *Polacy – Żydzi – Niemcy w 50 lat po Auschwitz*, Biuletyn Katolickiej Agencji Informacyjnej nr 10 z dn. 4.02.1995, s. 18-20 (rozm. G. Polak i W. Kamiński) = *Rozmowy o dialogu*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”, Warszawa 1996, s. 197-207.

²⁵ Tematem VII Sympozjum Teologicznego (18 V 1995) było „Duchowe dziedzictwo Żydów polskich”; materiały zostały zamieszczone na łamach „*Collectanea Theologica*” 66(1996)2, s. 5-96.

proboszcza kościoła św. Brygidy w Gdańsku, którego treść stała się przedmiotem krytycznych publikacji w prasie i protestów organizacji żydowskich. Pięć dni później, 16 czerwca, przewodniczący Komisji bp S. Gądecki wydał oświadczenie, w którym podkreślił, że centralnym składnikiem działania Kościoła powinien być szacunek do drugiej osoby i wzajemna pomoc. „Na głosicielach słowa Bożego spoczywa w tym względzie zupełnie wyjątkowa odpowiedzialność, ponieważ to właśnie oni, na pierwszym miejscu, powołani są, aby nauczyć wszystkich, jak zło dobrem zwyciężyć”. Mimo napięć odbywały się nowe spotkania i sympozja oraz ukazywały kolejne publikacje, wśród których na szczególną uwagę zasługuje wydawana przez ATK seria opatrzona tytułem „Kościół a Żydzi i judaizm”.

Druga połowa 1995 r. pozwoliła na kontynuowanie wcześniejszych inicjatyw i prac. Na posiedzeniu Komisji, odbytym 18 września w Warszawie, postanowiono jeszcze bardziej zintensyfikować współpracę z Niemcami, bo konieczność „dialogu” nie ulega dla nikogo wątpliwości. Przewodniczący Komisji przedstawił projekt obchodów Dnia Judaizmu w Kościele katolickim w Polsce, podobny do tego, jaki od kilkunastu lat istnieje we Włoszech. Tego samego dnia członkowie Komisji uczestniczyli w Sali Złotej Pałacu Kazimierzowskiego UW w uroczystości nadania tytułu „Człowiek Pojednania” s. Dominice Zaleskiej NDS, w uznaniu za jej zaangażowanie w pomoc na rzecz dialogu Kościoła z Żydami i judaizmem. Późną jesienią w kilku miejscach kraju, przy czynnym udziale członków Komisji, odbyły się konferencje i sesje naukowe dla upamiętnienia 30. rocznicy soborowej deklaracji *Nostra aetate*.

Na przełomie lutego i marca 1996 r. przebywał w Polsce prof. Elliot N. Dorff z Los Angeles (USA), wygłaszając kolejne wykłady w katolickich uczelniach i seminariach duchownych, stanowiące kontynuację współpracy nawiązanej z AJC. Na zasadzie wzajemności w dniach od 19 kwietnia do 3 maja przebywał w USA ks. prof. Ryszard Rubinkiewicz SDB, wygłaszając wykłady w Nowym Jorku, Chicago, Cincinnati i Filadelfii²⁶.

W kwietniu 1996 r. zaczęły się pojawiać wiadomości o reorganizacji struktury Konferencji Episkopatu Polski. Znalazło się potwierdzenie na posiedzeniu odbytym 30 kwietnia w mniejszym gronie członków Komisji, na którym bp S. Gądecki poinformował,

²⁶ Zob. sprawozdanie na ss. 105-113.

że w związku z wprowadzeniem nowego statutu Konferencji Episkopatu Polski z dniem 23 kwietnia ustala w sensie prawnym działalność wszystkich dotychczasowych Komisji, w tym również Komisji do Dialogu z Judaizmem. W dniach od 1 do 3 maja przewodniczący i kilka innych osób przebywało w Sztokholmie, biorąc udział w polsko-szwedzkiej konferencji „Kto jest twoim bliźnim po Holocauście”. Nie było to, niestety, udane spotkanie²⁷. W Sztokholmie zastała nas wiadomość o nowym statucie Konferencji Episkopatu Polski i restrukturyzacji jej dotychczasowych gremiów pomocniczych. W czasie 282 Plenarnego zebrania Konferencji Episkopatu, które miało miejsce w dniach od 30 kwietnia do 3 maja w Częstochowie, zatwierdzono nowe struktury pomocnicze (Radę Stałą, Rady, Komisje i Zespoły) oraz wybrano ich przewodniczących. Utworzono Radę do Spraw Dialogu Religijnego, na której czele stanął powołany na to stanowisko na okres 5 lat bp Stanisław Gądecki, a w jej ramach trzy sekcje: do dialogu z judaizmem, z innymi religiami oraz z niewierzącymi. Ta struktura odbiega od poprzedniej, łączącej dialog katolicko-żydowski z wewnątrzchrześcijańskim ekuumenizmem, a także od struktury watykańskiej²⁸.

Decyzja o przekształceniach zapadła dokładnie w dziesiątą rocznicę istnienia i działalności Komisji do Dialogu z Judaizmem. Trzy tygodnie później, 23 maja, nazajutrz po VIII Sympozjum Teologicznym „Kościół a Żydzi i judaizm”, w siedzibie Episkopatu Polski odbyła się Jubileuszowa Sesja Komisji, na której dokonano zwięzłego podsumowania jej prac i Komisja zakończyła swoją działalność. Jej członkowie otrzymali podziękowania za wieloletni udział w pracach Komisji. Trzy osoby – ks. ks. W. Chrostowski, R. Rubinkiewicz i A. Zuberbier – zostały powołane jako konsultorzy w skład Rady do Spraw Dialogu Religijnego. Kilka innych (ks. M. Czajkowski, dr J. Grosfeld, red. J. Turowicz i red. S. Wilkanowicz) weszło do utworzonego w ramach nowej Rady Komitetu do Dialogu z Judaizmem.

* * *

²⁷ Zob. m.in. wywiad *Dialog bywa instrumentalizowany*, *Fronda* 10/1997, s. 160-175 (rozm. G. Górny i R. Tichy).

²⁸ W. Chrostowski, *Korzenie antyjudajizmu w środowisku chrześcijańskim*, *Maqom – Biuletyn Instytutu Dialogu Katolicko-Judaistycznego* 2/1996, s. 11-21.

Na poważne i całościowe podsumowanie dziesięcioletnich prac i dokonań Komisji Episkopatu Polski do Dialogu z Judaizmem jest jeszcze za wcześnie. Nie podlega dyskusji, że było to najbardziej znaczące i prężne gremium dialogu międzyreligijnego oraz jedna z najaktywniej działających komórek Episkopatu. Bez niej nie sposób wyobrazić sobie rzetelnego i rzeczowego postępu w dialogu.

W pracach Komisji przeplatały się dwie perspektywy: teologiczna i historyczna. Pierwsza jest najzupełniej zrozumiała, bo chodzi o dialog dwóch wspólnot religijnych. Urzeczywistniała się również podczas licznych konferencji, sympozjów, i spotkań, a także wymiany naukowej podjętej ze Spertus Institute of Jewish Studies i American Jewish Committee. Odbywała się przy wydatnym udziale partnerów z zagranicy, bo do nawiązywania takich kontaktów zmuszał fakt znikomej liczby Żydów religijnych w Polsce. Słabą stroną było – co jest specyficzne dla całego dialogu chrześcijańsko-żydowskiego – małe zainteresowanie strony żydowskiej problematyką teologiczną i unikanie jej w dyskusjach i debatach z chrześcijanami. Zamiast tego wyznawcy judaizmu proponują zagadnienia społeczne, szczególnie problematykę antysemityzmu, szukając wśród chrześcijan sprzymierzeńców do jego potępienia i zwalczania. Zarazem to właśnie problematyka teologiczna, zwłaszcza gdy towarzyszyła jej – w miarę możliwości wspólna – modlitwa chrześcijan i wyznawców judaizmu, stanowi najskuteczniejszą drogę do przełamywania istniejących stereotypów i uprzedzeń oraz zaistnienia wielu wzruszających epizodów, które są najcenniejsze dla wzajemnego zbliżenia i dialogu. W tym kontekście trzeba podkreślić zwłaszcza dwa spotkania (1987 i 1991 r.) Jana Pawła II z przedstawicielami Żydów polskich w Warszawie. Tym samym cełom służą organizowane od 1989 r. coroczne sympozja „Kościół a Żydzi i judaizm”, seria publikacji pod tym samym tytułem oraz działalność Instytutu Dialogu Katolicko-Judaistycznego. Dzięki temu nastąpiło znamienne pogłębienie głównych tematów teologicznych.

Dialog teologiczny nie może się rozwinąć bez uwzględnienia perspektywy historycznej. Obejmuje ona zarówno wielowiekową koegzystencję Polaków i Żydów na naszych ziemiach, którą często przypominają Polacy, jak i dramat Holocaustu, który często przypominają Żydzi. Dzięki Komisji nastąpiło widoczne uwrażliwienie katolików w Polsce na rozmiary i naturę Holocaustu oraz związaną

z tym złożoność stosunków polsko-żydowskich. Niewątpliwie najważniejszym dokonaniem w tym zakresie był List Episkopatu wydany w 25 rocznicę soborowej deklaracji *Nostra aetate*, którego oddziaływanie wciąż trwa.

Obydwie perspektywy, teologiczna i historyczna, są wyraźnie widoczne w wystąpieniach i nauczaniu Jana Pawła II, skierowanych do Żydów oraz dotyczących Żydów i judaizmu. W pierwszych latach istnienia Komisja dokładała starań, aby całość tego nauczania zebrać i wydać w języku polskim, co nastąpiło w 1990 roku. Było to bardzo ważne wydarzenie, bo autorytet Ojca Świętego wzmógł zainteresowanie problematyką dialogu międzyreligijnego, z zarazem bardzo ułatwił zadanie ludziom „z pierwszej linii frontu”, czyli tym, którzy zajmowali się bezpośrednio jej wdrażaniem na najbardziej podstawowe poziomy, to znaczy tam, gdzie odbywa się to na ogół najtrudniej.

Na koniec nie można przeoczyć faktu, że Komisja do Dialogu z Judaizmem pozostawała przez cały czas swego istnienia jednym z tych gremiów Episkopatu, na których najbardziej skupiało się zainteresowanie prasy i środków masowego przekazu. Trzeba powiedzieć, że istniało pod tym względem wiele przejawów dobrej współpracy, mimo, że również dla dziennikarzy było to bezprecedensowe, a zatem i trudne zajęcie. Informacje o pracach Komisji trafiały na pierwsze strony wysokonakładowych gazet. W różnych miejscach, także w rozgłoszeniach i prasie lokalnej, ukazywały się rozmowy i wywiady z poszczególnymi członkami Komisji, którzy bądź to na bieżąco odnosili się do rozmaitych aktualnych wtedy wyzwań i problemów, bądź poruszali sprawy zasadnicze, wyjaśniając na czym polega i do czego prowadzi dialog międzyreligijny. Jedno nie ulega żadnej wątpliwości: dzięki pracom Komisji problematyka dialogu z Żydami i judaizmem została nie tylko zauważona, lecz rzeczywiście zaistniała w odbiorze społecznym w Polsce, a także została w znacznym stopniu posunięta naprzód i rozwinięta.

ks. Waldemar CHROSTOWSKI